

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXXI (3/2024)

nadesłany: 09.08.2024 r. – przyjęty: 10.11.2024 r.

Honorata CZAJKOWSKA*

Pieczna zastępcza – wyzwania i perspektywy w kontekście wyczekiwanych zmian

Foster care – challenges and prospects in the context of expected changes

Abstrakt

Cel. Potrzeba zapewnienia opieki małoletnim, którzy częściowo lub trwale zostali pozbawieni pieczy ze strony rodziców lub opiekunów prawnych, stanowi jedno z kluczowych i niezmiennie pogłębiających się wyzwań polityki społecznej państwa. Zarówno kluczowe kompetencje opiekuńczo-wychowawcze rodziców zastępczych, jak i dobro dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej w kontekście diagnozowania i zaspokajania jego potrzeb są z kolei współczesnym wyzwaniem pedagogiki opiekuńczej. Pieczna zastępcza w Polsce wymaga nieustannej uważności i wzmocnienia wielu obszarów jej funkcjonowania, tymczasem system ten mierzy się z potrzebą wzmocnienia pieczy rodzinnej i dążeniem do stopniowego odejścia od pieczy instytucjonalnej. Przedmiotem niniejszego artykułu będzie analiza procesu deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej w Polsce, z próbą odpowiedzi na pytanie o jej zasadność oraz skutki zarówno systemowe, jak i w kontekście efektywności (bądź jej

* e-mail: honorata.czajkowska@uwr.edu.pl

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Instytut Pedagogiki, Dawida 1, 54-238 Wrocław, Polska

University of Wrocław, Faculty of Historical and Pedagogical Sciences, Institute of Pedagogy, Dawida 1, 54-238 Wrocław, Poland

ORCID: 0000-0002-3764-3005

osłabienia) ochrony małoletnich przed przemocą domową. Celem artykułu jest przybliżenie problematyki deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej Polsce w kontekście efektywności tego procesu i możliwej realizacji zakładanych w jej obrębie zmian.

Metody i materiały. W niniejszym opracowaniu wykorzystane zostały materiały wieloźródłowe – oparte o literaturę tematyczną, w tym przegląd badań w obszarze deinstytucjonalizacji, jak również analizę aktów prawnych regulujących system pieczy zastępczej w Polsce.

Wyniki i wnioski. Sygnalizowana od lat potrzeba stopniowego przejścia z instytucjonalnych form pieczy zastępczej na rzecz wzmocnienia i rozwoju pieczy rodzinnej w ostatnich latach przechodzi do kolejnych etapów. Choć z samą ideą wzmocniania pieczy rodzinnej trudno jest dyskutować, dostrzega się wątpliwości na poziomie możliwych skutków zaburzonego procesu deinstytucjonalizacji. W warunkach polskich piecza zastępcza jest w tym procesie od ponad dwóch dekad; wciąż jednak wskaźnik deinstytucjonalizacji nie pozwala stwierdzić, że znacząco przybliżyliśmy się do osiągnięcia wytyczanych założeń. Jednoznaczne wyniki analiz pod kątem przyczyn przedmiotowych niepowodzeń wskazują na potrzebę wzmocnienia biologicznego środowiska (praca z rodziną, diagnozowanie i minimalizowanie barier w sferze opiekuńczo-wychowawczej, zwiększanie zasobów środowiska lokalnego w zakresie polityki rodzinnej) oraz dążenia do zwiększenia liczby kandydatów na rodziców zastępczych.

Słowa kluczowe: piecza zastępcza, instytucjonalna piecza zastępcza, rodzinna piecza zastępcza, deinstytucjonalizacja, rodziny zastępcze, rodzinne domy dziecka, sąd rodzinny, dobro dziecka.

Abstract

Aim. The need to provide care to minors who have been partially or permanently deprived of care by their parents or legal guardians is one of the key and constantly deepening challenges of the state's social policy. The key care and educational competences of foster parents, as well as the well-being of a child placed in foster care in the context of diagnosing and meeting their needs, are in turn a contemporary challenge of care pedagogy. Foster care in Poland requires constant attention and strengthening of many areas of its functioning, while this system is faced with the need to strengthen family care and the desire to gradually move away from institutional care. The subject of this article will be an analysis of the process of deinstitutionalization of foster care in Poland, with an attempt to answer questions about its justification and effects, both systemic and in the context of the effectiveness (or weakening) of protecting minors against domestic violence, and the possible implementation of the changes planned within it.

Methods and materials. This study uses multi-source materials – based on thematic literature, including a review of research around deinstitutionalization, as well as an analysis of legal acts regulating the foster care system in Poland.

Results and conclusion. The need for a gradual transition from institutional forms of foster care to strengthening and developing family care, which has been signaled for many years, has been moving to subsequent stages in recent years. Although it is difficult to discuss the idea of strengthening family care itself, doubts are seen at the level of possible effects of a disrupted deinstitutionalization process. In Polish conditions, foster care has been in this process for over two decades – however, the deinstitutionalization indicator still does not allow us to state that we have come significantly closer to achieving the set assumptions. The unequivocal results of analyses in terms of the causes of the failures in question indicate the need to strengthen the biological environment (working with the family, diagnosing and minimizing barriers in the care and education sphere, increasing the resources of the local environment in the field of family policy), as well as striving to increase the number of candidates for foster parenting.

Keywords: foster care, institutional foster care, family foster care, deinstitutionalization, foster families, family children's homes, Family Court, child welfare.

Wprowadzenie

Systemowe zabezpieczanie dzieci, które z różnych przyczyn są czasowo lub trwale pozbawione opieki ze strony rodziców biologicznych, jest zagadnieniem stanowiącym nieodłączny element działań w obszarze polityki społecznej i rodzinnej państwa. Kwestia ta jest również wyzwaniem dla nauk społecznych w kontekście diagnozy, opracowywania i weryfikowania rozwiązań do tworzenia optymalnych warunków kompensacji doświadczanych przez małoletnich deficytów – zarówno *stricte* w obszarze opieki, jak i obejmujących wiele innych sfer rozwoju, które na skutek wzrastania w rodzinie dysfunkcyjnej niejednokrotnie ulegają głębokim zaniedbaniom i wymagają wyspecjalizowanych oddziaływań. Wskazane perspektywy (polityczna i naukowa), choć akcentujące i funkcjonujące w ramach innych struktur, dysponujące odmiennymi narzędziami, dążą w swoich działaniach do tworzenia optymalnych warunków funkcjonowania małoletnich – z uwzględnieniem zarówno sytuacji bieżącej, jak i w kontekście działań mających na celu eliminować potencjalne trudności w funkcjonowaniu małoletniego w przyszłości.

Współcześnie funkcjonujący system pieczy zastępczej w Polsce* nie tylko akcentuje potrzebę zabezpieczenia dziecka pod kątem zapewnienia mu opieki i zaspokojenia podstawowych potrzeb, lecz także uwzględnia szeroko definiowane potrzeby

* Regulowany ustawą z 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Ustawa, 2011).

małoletniego w obszarze rozwojów emocjonalnego czy psychospołecznego. Oddziaływania opiekuńczo-wychowawcze ukierunkowane na możliwie najszerszą rekompensatę strat i trudnych doświadczeń, jakich doświadczyło dziecko, stanowią wiodący paradygmat w obszarze pracy z dziećmi odebranymi z domu rodzinnego. Mogą również wpisywać się w zjawisko serwicyzacji dzieciństwa (Raclaw, 2019), rozumiane jako działania mające na tyle wspomagać dziecko, by mogło osiągnąć możliwie optymalny rozwój i maksymalizować efektywność swojego funkcjonowania w rolach społecznych w przyszłości. Tego typu oddziaływania charakteryzuje swoista standaryzacja – wypracowanie powtarzalnych mechanizmów i „dostosowywanie” do nich dzieci. W rodzinnej pieczy zastępczej Mariola Raclaw również dostrzega swoistą serwicyzację, zwracając uwagę na potrzebę wdrażania podejścia bardziej zindywidualizowanej odpowiedzi na potrzeby dziecka, które – po przeżytych trudnym doświadczeniu – nie mieści się w ramach standardowego oddziaływania dostosowanego do typowego etapu rozwojowego (Raclaw, 2019). Pojęcie serwicyzacji klarownie opisuje współczesne trendy w pieczy zastępczej z jasnym, niemniej ustandaryzowanym, upodmiotowieniem dziecka w systemie, ale i z jednoczesnym wskazaniem idącego za tym ryzyka. Niemniej wydaje się, że zasadna jest ewolucja w tym zakresie, uwzględniająca różne, zmieniające się podejścia w opiece nad dzieckiem, a które w swojej istocie, poddane właściwej weryfikacji, mogą stanowić ważny element dalszego rozwoju.

Historycznie zmieniająca się w Polsce specyfika sprawowania pieczy zastępczej nad dziećmi osiągnęła na przełomie pierwszego i drugiego dziesięciolecia XXI w. istotny w swoich założeniach krok milowy. Bazując na doświadczeniach krajów Unii Europejskiej i wykonując unijne zalecenia w tym zakresie*, podjęto wówczas prace nad zmianami w systemie pieczy zastępczej, ukierunkowanymi na stopniowe odejście od instytucjonalnych jej form na rzecz rozwoju i wsparcia pieczy rodzinnej. W roku 2012 na rodzimym gruncie legislacyjnym weszła w życie ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, która miała na celu przyspieszenie zapoczątkowanego dekadę wcześniej procesu deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej w Polsce.

Na przestrzeni ostatnich lat zjawisko deinstytucjonalizacji zostało zdefiniowane w licznych opracowaniach naukowych, m.in. w pracach polskich badaczy, takich jak Agata Skalec, Mariola Raclaw, Joanna Szczepaniak-Sienniak, Joanna Luberadzka-Gruca czy Jan Basiaga (2023, 2015a, 2015b). Deinstytucjonalizację należy rozumieć jako składową kilku elementów oddziaływania w obszarze społecznym. Na efektywną de-

* Zalecenia te zawarte są w *Ogólnoeuropejskich wytycznych dotyczących przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności* (2012) wydanych w 2012 r. w Brukseli przez Europejską Grupę Ekspertów ds. Przejścia od Opieki Instytucjonalnej do Opieki świadczonej na Poziomie Lokalnych Społeczności.

instytucjonalizację będą składać się w szczególności działania podejmowane na rzecz rozwoju rodzinnych form pieczy zastępczej w wymiarze pozwalającym na stworzenie warunków, by nie zachodziła potrzeba umieszczania dzieci w pieczy instytucjonalnej, a także wspierające dzieci i rodziny w dążeniu do optymalizacji warunków rozwoju i wychowania w takim wymiarze, by nie wymagały one odseparowania od rodziny (Golczyńska-Grondas, Błaszczyk, 2020). Z uwagi na wielopłaszczyznowy wątek społeczny proces deinstytucjonalizacji był również przedmiotem analizy Najwyższej Izby Kontroli w 2022 r. W raporcie przyjęto, że jest to

[...] proces przejścia od opieki instytucjonalnej do rodzinnych form świadczonych w ramach systemu pieczy zastępczej. Obejmuje on pracę, która pozwoli dzieciom pozostać we właściwie funkcjonujących rodzinach lub do nich wrócić, jak również stworzenie warunków do rozwoju rodzinnych form pieczy zastępczej wraz z ograniczaniem opieki instytucjonalnej (*Wsparcie systemu pieczy...*, 2022, s. 5).

Deinstytucjonalizacja w swojej istocie ma prowadzić do osiągnięcia optimum w postaci jednoznacznego zminimalizowania liczby placówek instytucjonalnej pieczy zastępczej na rzecz rozwoju rodzinnych jej form. Byłoby jednak nieuprawnionym uproszczeniem sprowadzanie tego pojęcia do tak wąskiego obszaru. Równie istotne jak działanie na rzecz wzrostu liczby rodzinnych form pieczy zastępczej są bowiem czynności o charakterze prewencyjnym i profilaktycznym, pozwalające na tyle efektywnie „rekonstruować” braki opiekuńczo-wychowawcze w rodzinie, by nie było konieczności odbierania z niej dzieci. Działania w obrębie deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej w Polsce zostały poprzedzone ogólnoeuropejskim trendem i zaleceniami Unii Europejskiej, w których propagowanie włączają się aktywnie również organizacje pozarządowe. Jak akcentuje Joanna Luberadzka-Gruca, efektywne oddziaływania w obszarze deinstytucjonalizacji wymagają spójnej koncepcji wielu zróżnicowanych podmiotów zaangażowanych w proces, w szczególności poprzez wzmacnianie lokalnie świadczonej opieki i wsparcia rodzin (Luberadzka-Gruca, 2019).

Ponad dekadę od wejścia w życie ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Ustawa, 2011) dokonuje się swoistej weryfikacji efektywności przyjętych w niej założeń. Na gruncie analizy naukowo-badawczej znajdujemy liczne opracowania, w tym m.in. raport dotyczący efektów dotychczasowych działań w obrębie procesu deinstytucjonalizacji (Bitner i in., 2018) czy analizy przeprowadzane w zbliżonym lub późniejszym okresie m.in. Joanny Szczepaniak-Sienniak (2017), Marioli Raclaw (2019), Agaty Skalec (2017), Agnieszki Golczyńskiej-Grondas i Magdaleny Błaszczyk (2020), a także analizę Najwyższej Izby Kontroli przeprowadzoną w roku 2022. Wskazane powyżej opracowania na gruncie wniosków charakteryzuje wspólny mianownik – jednoznaczna negatywna ocena efektywności i osiągniętych celów zarówno

w odniesieniu do wysokości wskaźnika deinstytucjonalizacji* w Polsce, jak i w obszarze wzmocnienia pozostałych składowych tego procesu, w tym: niewystarczająca praca z rodziną przeżywającą kryzys opiekuńczo-wychowawczy lub wykazującą symptomy potrzeby podniesienia kompetencji w tym obszarze (w tym działania asystenta rodziny, organizacja placówek wsparcia dziennego czy funkcjonowanie rodzin wspierających); brak efektywnej współpracy z rodziną dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej czy w końcu niewystarczające działania na rzecz wsparcia, rozwoju i promocji rodzinnych form pieczy zastępczej, w tym adekwatność wynagrodzenia dla rodziców zastępczych i osób prowadzących rodzinne domy dziecka (celem pozyskiwania kandydatów do pełnienia tejże funkcji).

Występujące krytyczne głosy i apele zarówno środowisk naukowych, jak i praktyków częściowo znalazły swoje odzwierciedlenie w działaniach osób rządzących, zmierzających do realnej poprawy sytuacji w obszarze pieczy rodzinnej – w roku 2023 wprowadzono zmiany ustawowe mające w swoich założeniach przyspieszyć tempo deinstytucjonalizacji m.in. poprzez poprawę sytuacji finansowej rodziców zastępczych czy zwiększenie liczby adopcji starszych dzieci (*Nowelizacja ustawy...*, 2023). Wprowadzone zmiany ukierunkowano na wzbogacenie narzędzi prawno-finansowych, dających szansę na poprawę realiów prowadzenia rodzinnych form pieczy zastępczej. Niemniej w dalszym ciągu brak widocznych działań w obszarze społecznym, które mogłyby uatrakcyjnić w odbiorze społecznym role pełnione przez rodziców zastępczych, w tym działań podnoszących prestiż rodzinnej formy pieczy.

Dlaczego warto?

Potrzeba zapewnienia bezpiecznego miejsca pobytu dzieciom tymczasowo lub trwale pozbawionym opieki może być warunkowana różnymi czynnikami. W pieczy umieszcza się dzieci osierocone, często również półsieroty. Największy odsetek stanowią jednak dzieci umieszczone w reakcji na zdiagnozowane zagrożenia, dla ich bezpieczeństwa, zdrowia lub życia, płynące ze środowiska wychowawczego, w którym dotychczas funkcjonowały (Bitner i in., 2018). Decyzja o odebraniu dzieci z rodziny ich pochodzenia może mieć charakter interwencyjny (działania pracownika socjalnego lub funkcjonariuszy policji na podstawie art. 12a ustawy z 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu

* Wskaźnik deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej to – według definicji przyjętej w corocznej Informacji Rady Ministrów o realizacji ustawy o pieczy zastępczej oraz ujęta w raporcie NIK (*Wsparcie systemu pieczy...*, 2022) – procentowy udział dzieci przebywających w rodzinnej pieczy zastępczej w stosunku do dzieci w pieczy zastępczej ogółem (zarówno rodzinnej, jak i instytucjonalnej).

przemocy domowej), a także być wynikiem negatywnie zweryfikowanej przez sąd rodzinny oceny możliwości dalszego bezpiecznego pobytu danego dziecka w rodzinie pochodzenia (jako środowiska zagrażającego prawidłowemu rozwojowi dziecka czy stwarzającego innego rodzaju ryzyko dla realizacji jego potrzeb). Opisany drugi sposób procedowania bardzo często wiąże się z diagnozą głębokich, niedających się rozwiązać krótkoterminowo dysfunkcji w rodzinie. Sąd rodzinny, wydając postanowienie o umieszczeniu dziecka w pieczy, opiera swą decyzyjność o szereg specjalistycznych opinii, w tym pozyskanych od biegłych z Opiniodawczego Zespołu Sądowych Specjalistów, informacji zdobytych w środowisku przez kuratorów sądowych, opinii szkolnych, czyli dokumentacji, w której specjaliści wydając opinię, bazują na dotychczasowej wiedzy z zakresu pedagogiki oraz psychologii. Sięgając do dorobku nauk społecznych, jesteśmy w stanie zarówno zweryfikować jakość funkcjonowania rodziny, jak i oszacować potencjalne zagrożenia dla prawidłowego rozwoju dziecka w jego bezpośrednim środowisku wychowawczym. Umieszczenie małoletniego w pieczy jest zatem najczęściej wypadkową licznych wielopoziomowych zaniedbań oraz oceny potrzeby podjęcia działań zmierzających do poprawy warunków dla prawidłowego rozwoju małoletniego, jak również do wdrożenia działań kompensujących dotychczasowe deficyty w poszczególnych sferach rozwoju dziecka.

Czynności ukierunkowane bezpośrednio na małoletniego umieszczonego w pieczy zastępczej realizują się w wielu wymiarach, takich jak:

- wymiar zabezpieczający – odnoszący się do zapewnienia opieki w warunkach zaspokojenia podstawowych potrzeb dziecka, w tym potrzeby bezpieczeństwa. W tym wymiarze działania w ramach pieczy zastępczej będą polegały w pierwszej kolejności na fizycznym zapewnieniu dziecku miejsca pobytu (poza dotychczasowym) dostosowanego do jego potrzeb i umożliwiającego zaspokojenie tych potrzeb;
- wymiar diagnostyczny – związany z diagnozą potencjalnych deficytów w poszczególnych obszarach rozwoju (najczęściej poznawczego i społecznego, jako dających się zaobserwować najszybciej i najbardziej wymiennie);
- wymiar kompensacyjny – związany bezpośrednio z potrzebą pracy z dzieckiem nad wyrównaniem zdiagnozowanych uprzednio deficytów (np. braków poznawczych, takich jak opóźnienia w nauce, czy braków z zakresu umiejętności społecznych).

Obszarem wymagającym szczególnej wrażliwości i uważnych oddziaływań ze strony opiekunów zastępczych jest sfera związana z emocjami dziecka odizolowanego od dotychczasowego środowiska wychowawczego i umieszczonego w nowym, obcym dla siebie miejscu. Małoletni znajdujący się w nieznannej, trudnej sytuacji, niejednokrotnie jej nierozumiejący, doświadczą silnych emocji, które potęgowane są brakiem

w bezpośredniej bliskości osoby z dotychczasowego otoczenia. Opiekunowie zastępczy w pierwszym etapie przejmowania opieki koncentrują swoją uwagę i działania na dążeniu do stworzenia warunków służących obniżeniu napięcia emocjonalnego u dziecka i – na ile jest to możliwe – równowagi emocjonalnej.

Stworzenie wyżej wskazanych warunków umożliwiających spersonalizowaną, a co za tym idzie – efektywną, ścieżkę adaptacji dziecka w pieczy jest zdecydowanie bardziej realne w sytuacji ograniczonej liczby osób w nowym środowisku, a tym samym ograniczonej liczby nowych relacji, które nawiązuje dziecko. Zdecydowanie większe szanse na stworzenie takich warunków mają rodzinne formy pieczy zastępczej – w przeciwieństwie do instytucjonalnych form, w których dominuje większa liczebność podopiecznych oraz większa liczba pracowników (od 2020 r. limit liczby małoletnich przebywających w czasie rzeczywistym w placówce wynosi 14, natomiast w rodzinnych domach pieczy zastępczej – w zależności od specyfiki – liczba ta mieści się w ograniczeniach na poziomie od 3 do 8 dzieci*).

Analiza poziomu efektywności w obszarze opieki i wzmocniania rozwoju dziecka w rodzinnych formach pieczy zastępczej w odniesieniu do form instytucjonalnych jest przedmiotem licznych opracowań. W sposób szczególny literatura akcentuje negatywny wpływ na poszczególne obszary rozwoju dziecka, w tym w szczególności intelektualnego i społecznego (Radlińska, Kasperska, Błazejowska, Pogonowski, 2024; Bieńkowska, Kitlińska-Król, 2018; Mielczarek, 2018). W raporcie opracowanym w 2018 r., pt. *Postępy deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej w Polsce*, jako czynniki działające niekorzystnie na rozwój wychowanka w warunkach instytucjonalnej pieczy zastępczej wymienia się m.in. „[...] ograniczony kontakt z ludźmi spoza instytucji, nieuwzględnianie osobistych preferencji podopiecznych, brak wpływu na decyzje w zakresie funkcjonowania” (Bitner i in., 2018, s. 7). Podobne analizy i wnioski wybrzmiewały w analizach europejskich badaczy, w których instytucjonalne formy pieczy zastępczej – w kształcie, jaki obowiązywał przed zmianą na rzecz ograniczenia liczby wychowanków – często przyczyniają się do pogłębienia procesu wykluczenia społecznego i stygmatyzacji umieszczanych w nich dzieci, a specyfika ich funkcjonowania może ograniczać w istotny sposób uczestnictwo w życiu społecznym, zaburzając tym samym społeczny rozwój (Gudbrandsson, 2006).

Wskazane ryzyka, które niejednokrotnie identyfikuje się w pieczy zastępczej, są znacząco ograniczone w przypadku rodzinnych form pieczy zastępczej, a liczne jej walory, takie jak np. szansa na zbudowanie więzi ze stałym opiekunem, większe prawdopodobieństwo prawidłowej diagnozy stanu małoletniego i dostosowania do niego

* Ustawodawca wskazuje możliwość zastosowania wyjątku w sytuacji przestrzegania zasady nierozdzielania rodzeństwa; wówczas dopuszcza się utrzymanie liczebności dzieci w danej formie pieczy zastępczej z przekroczeniem ustawowego limitu.

reakcji czy choćby możliwość doświadczania i obserwowania prawidłowych relacji w rodzinie, stwarzają szansę na budowanie przestrzeni, w której dziecko może otrzymać wsparcie stosowne do swoich potrzeb.

Deinstytucjonalizacja – czy potrzebne są jej granice?

Literatura przedmiotu obfituje w liczne opracowania akcentujące i uzasadniające korzyści sprawowania pieczy w warunkach rodzinnych w zestawieniu z licznymi ograniczeniami w pieczy instytucjonalnej. Niemniej błędne byłoby jednoznaczne negatywne opiniowanie efektywności funkcjonujących placówek opiekuńczo-wychowawczych, które w sytuacji potrzeby zabezpieczenia dziecka, stanowią bardziej korzystne miejsce pobytu małoletniego w odniesieniu do domu rodzinnego, w którym mogło doznawać krzywdy. Powyższe stwierdzenie jest naturalnie oczywistością i nie powinno zwalniać z dążenia do stworzenia małoletnim możliwie optymalnych warunków bezpieczeństwa i prawidłowego rozwoju, których dziś upatrujemy w pieczy rodzinnej. Należy jednak mieć na uwadze, że dzisiejsza determinacja decydentów w dążeniu do osiągnięcia możliwie najwyższego wskaźnika deinstytucjonalizacji, jawi się jako działanie nieuwzględniające wszystkich zagrożeń związanych z brakiem gotowości systemu na nieco rygorystyczne domykanie idei placówek instytucjonalnych (wprowadzony w roku 2023 w ramach zmian ustawowych zakaz tworzenia nowych placówek instytucjonalnych). Wciąż bowiem, pomimo upływu *de facto* dwóch dekad działań deinstytucjonalizacyjnych w obszarze pieczy zastępczej w Polsce, liczba rodzinnych form pieczy zastępczej jest niewspółmierna i niewystarczająca do skali potrzeb związanych zarówno z zabezpieczeniem małoletnich w ramach pobytu tymczasowego, jak i długoterminowego bądź trwałego. Nadto, liczebne ograniczenia pieczy instytucjonalnej przy braku jednoczesnego zapewnienia swoistego „zastępstwa” w ramach miejsc w pieczy rodzinnej niosą ryzyko sięgania do rozwiązań niebędących w pełni adekwatnymi do potrzeb dzieci. Można bowiem wyobrazić sobie sytuację zwiększonej presji na podejmowanie decyzji o powrotach małoletnich umieszczonych w pieczy do domów rodzinnych w celu „uwolnienia” miejsca kolejnym odbieranym dzieciom, przy jednoczesnym niepełnym „zweryfikowaniu” spełniania przez rodziny pochodzenia przesłanek do powrotu małoletniego (brak gotowości rodziców/opiekunów). Taka sytuacja z oczywistych względów nie jest bezpieczna dla małoletniego, może prowadzić niejednokrotnie do zintensyfikowania zjawiska „dryfowania dzieci” (Raclaw, 2019), czyli konieczności ponownego umieszczania przebywających już w przeszłości dzieci w pieczy zastępczej (z uwagi na brak gotowości rodzin czy niewystarczającą ilość czasu przeznaczoną na realną i efektywną pracę z rodziną i w rezultacie powielanie błędów). W tym miejscu wybrzmiewa głos dotyczący założenia swoistej tymczasowo-

wości pieczy zastępczej. W swojej istocie wobec dzieci niebędących sierotami winno bowiem dominować przeświadczenie o możliwości powrotu dziecka do rodziny biologicznej. Jest to perspektywa, której towarzyszy przekonanie o potrzebie pracy z rodziną i wzmocnienia poziomu jej funkcjonowania z wykorzystaniem rozmaitych form wsparcia, głównie lokalnego, w celu eliminacji bądź zadowalającego ograniczenia barier w prawidłowym, zgodnym z oczekiwanym i społecznie akceptowanym wzorcem funkcjonowania rodziny. Za taki rodzaj wsparcia uważa się zasoby środowiska lokalnego (poradnie, lokalne terapie, rodziny wspierające). Nieoceniona jest w tym względzie również rola asystenta rodziny – jako podmiotu wspierającego członków rodziny w dążeniu do eliminowania negatywnych form jej funkcjonowania poprzez rozeznanie i wzmacnianie zasobów rodziny z wykorzystaniem możliwości środowiska lokalnego.

Zmiany legislacyjne wprowadzone ustawą z 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej nakładają na organizatora pieczy zastępczej obowiązek współpracy z rodziną pochodzenia, co stanowi jeden ze składowych procesów deinstytucjonalizacji. Efektywność współpracy w tym zakresie była i pozostaje na niewystarczającym poziomie (Szczepaniak-Sienniak, 2017), a głównej przyczyny upatruje się w utrudnionym – pomimo starań – kontakcie z rodziną pochodzenia. Do najczęstszych barier w efektywnej współpracy zalicza się brak możliwości zastania uczestników w miejscu zamieszkania, nieodpowiadanie na próby kontaktu, nieregularne odwiedziny dzieci bądź zupełny ich brak, brak systematyczności i konsekwencji w realizacji planu pracy ze strony rodziny pochodzenia dziecka. Nie bez znaczenia w tym kontekście może być również wyszczególniony przez M. Raław wątek biurokracji emocjonalnej (Raław, 2016), który badaczka diagnozuje w systemie pieczy zastępczej. O ile trudno nie zgodzić się z perspektywą postrzegania zawodów w obrębie pracy z rodzinami dysfunkcyjnymi jako jednych z najbardziej obciążających emocjonalnie, wymagających empatii i wiążących się z poświęceniami (często są to koszty życia osobistego), o tyle nie można wykluczyć ryzyka rzeczywistego procedowania spraw w perspektywie podrzędności urzędnik–klient. Brak wystarczających badań w tym zakresie może rodzić poczucie ostrożności w wywodzeniu tej hipotezy, niemniej być może stanie się ona inspiracją do badawczego pochylenia się nad uwarunkowaniami niskiej efektywności pracy z rodziną w celu poprawy deficytowych obszarów jej funkcjonowania i umożliwienia tym samym powrotu do rodziny pochodzenia małoletniego umieszczonego w pieczy.

Kolejną kwestią wymagającą refleksji w kontekście zasadności pełnej deinstytucjonalizacji (całkowitej likwidacji instytucjonalnej pieczy zastępczej) jest zagrożenie dla zabezpieczenia tzw. interwencyjnych odebrań małoletnich. Obecne uregulowania prawne przewidują odebranie małoletniego w warunkach interwencji – jako reakcji bezpośredniej na zagrożenie dla małoletniego zidentyfikowane przez pracownika socjalnego. Przedstawiciel pomocy społecznej podejmuje decyzję o zabezpieczeniu małoletniego w pieczy wspólnie z wezwanym na miejsce funkcjonariuszem policji oraz

z przedstawicielem służby zdrowia (art. 12a, Ustawa, 2005). Brak transparentności w bieżącej dostępności miejsc w pieczy zastępczej i względna łatwość w bieżącym ustaleniu możliwości natychmiastowego przyjęcia dziecka w pieczy instytucjonalnej (możliwość szybkiego kontaktu bezpośredniego) powodują, że tego rodzaju interwencje „obsługiwane są” przez placówki instytucjonalne, których dane kontaktowe pracownik socjalny pozyskać może w stosunkowo dostępny sposób (np. z Internetu) bądź być w ich posiadaniu z racji wieloletniej pracy w zawodzie i w danym środowisku lokalnym – i na bieżąco ustalać możliwość interwencyjnego przyjęcia dziecka. Powyższe na ogół nie jest praktykowane w kontekście rodzinnych form pieczy zastępczej, możliwości bezpośredniego (bądź pośredniego, np. przez organizatora pieczy zastępczej), niezwłocznego kontaktu z rodzinnymi formami pieczy zastępczej bywają bowiem zazwyczaj istotnie utrudnione. W przypadku interwencyjnych umieszczeń małoletnich placówki opiekuńczo-wychowawcze stanowią zatem główne docelowe miejsce dopełnienia skuteczności odebrania małoletniego.

Obowiązujące obecnie istotne obostrzenia w zakresie liczebności, wieku dzieci oraz samej liczby placówek opiekuńczo-wychowawczych przy jednoczesnym braku zapewnienia wystarczającej alternatywy w formach pieczy rodzinnej mogą w istotny sposób wpływać na efektywność zabezpieczania małoletnich znajdujących się w sytuacji zagrożonego bezpieczeństwa. Obecnie trwają prace nad wprowadzeniem zmian w postaci uruchomienia ogólnopolskiego rejestru centralnego uwzględniającego bieżący dostęp do informacji o wolnych miejscach w pieczy zastępczej (zarówno instytucjonalnej, jak i rodzinnej), co należy ocenić jednoznacznie pozytywnie. Wprowadzenie takiego rozwiązania mogłoby upłynnić procedury ustalania miejsca na możliwe interwencyjne przyjęcie małoletniego z rozszerzeniem wachlarza możliwości o pieczę rodzinną.

Warte uwzględnienia w kontekście deinstytucjonalizacji są również głosy akcentujące problematykę dzieci ze specjalnymi potrzebami (dzieci z niepełnosprawnościami). Jak wskazuje J. Luberadzka-Gruca (2019), zarówno brak wystarczającej liczby rodzin specjalistycznych* (Sajkowska, Szredzińska, 2022) oraz niejednokrotnie brak adekwatnego ich wyspecjalizowania, jak i brak technicznych możliwości sprawowania należytej opieki (ze względu na stopień niepełnosprawności dziecka) powodują, iż w przypadku konieczności zabezpieczenia dziecka ze specjalnymi potrzebami, adekwatnymi możliwościami w tym zakresie dysponuje wyłącznie dostosowana placówka opiekuńczo-wychowawcza. Ograniczenia ilościowe w tym zakresie, związane

* Forma rodzin zastępczych zawodowych ukierunkowanych na sprawowanie pieczy w szczególności nad dziećmi legitymującymi się orzeczeniem o niepełnosprawności lub orzeczeniem o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności; dziećmi umieszczanymi w pieczy na podstawie Ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich oraz małoletnimi matkami z dziećmi ze specjalnymi potrzebami.

zarówno z niewystarczającą liczbą placówek, jak i odnotowywanym wzrostem liczby umieszczanych dzieci wymagających wsparcia specjalistycznego (*Wsparcie systemu pieczy...*, 2022), rodzą ryzyko umieszczania małoletnich w swoistych instytucjach-substytutach dla opieki, takich jak domy pomocy społecznej czy zakłady opiekuńczo-lecznicze. Taka praktyka jest przeciwnie skuteczna w kontekście dążenia do osiągnięcia celów deinstytucjonalizacji, nie jest bowiem jej celem zastępowanie jednej instytucji drugą (Luberadzka-Gruca, 2019).

Dlaczego proces deinstytucjonalizacji w Polsce przebiega nieefektywnie?

Regularnie nie udaje się osiągnąć wyznaczonych w ostatnich latach założeń do osiągnięcia wskaźnika udziału dzieci umieszczonych w rodzinnych formach pieczy zastępczej w ogólnej liczbie wychowanków w pieczy w odniesieniu do całego kraju. Wpisuje się w nie m.in. założenie mówiące o wzroście wskaźnika deinstytucjonalizacji w roku 2020 do 90% (Szczepaniak-Sienniak, 2017). Proces deinstytucjonalizacji i główny jego cel – odchodzenie od umieszczenia małoletnich w pieczy instytucjonalnej – pomimo dwudekadowego wdrażania procedur w dalszym ciągu pozostaje w skali kraju realizowany w niewystarczającym zakresie. Nie oznacza to jednak, że jego wdrożenie nie jest możliwe. Przykładem są obszary, w których od lat nie umieszczono w pieczy instytucjonalnej żadnego dziecka (powiat koniński, miasto Kielce, Luberadzka-Gruca, 2019). Jako źródło ponadprzeciętnej efektywności wymienionych obszarów wskazuje się skuteczną współpracę powiatu z gminą, skutkującą wzrostem liczby dzieci powracających z pieczy do domu rodzinnego, czy profesjonalizację rodzinnej pieczy zastępczej, w tym zarówno podnoszenie ich kompetencji czy zatrudnienie specjalistów, jak i organizowanie licznych warsztatów umiejętności rodzicielskich i wychowawczych dla rodziców (Luberadzka-Gruca, 2019).

Jeśli przyjrzeć się proporcjom porównywania skali osiągniętego wskaźnika deinstytucjonalizacji w stosunku do okresu jego wdrażania, trudno jest nie zgodzić się z negatywną oceną dotychczasowych działań efektywności procesu deinstytucjonalizacji wynikającą z raportu opracowanego przez Najwyższą Izbę Kontroli czy z podobnymi w tym względzie stanowiskami badaczy zjawiska i znawcami uwarunkowań pieczy zastępczej w Polsce. Jednym z głosów sygnalizujących przyczynowość niepowodzenia w efektywnym przejściu od instytucji do form pieczy rodzinnej jest analiza postępów deinstytucjonalizacji, wskazująca, że wzmocnienie efektywności tego procesu powinno odbywać się poprzez poprawę zarówno współpracy w tym obszarze gminy i powiatu, jak i współpracy między organizatorem pieczy zastępczej i poszczególnymi jej formami a sądem rodzinnym. Uwagę zwraca się również na potrzebę zwiększenia roli organi-

zacji pozarządowych, które statutowo zajmują się wspieraniem procesu deinstytucjonalizacji, oraz na dążenie do zwiększenia liczby miejsc w rodzinnych formach pieczy zastępczej. Raport Najwyższej Izby Kontroli, choć prawidłowo ocenia działania decydentów (od szczebla Ministra, przez powiat oraz gminy) na rzecz wspierania procesu deinstytucjonalizacji, wskazuje na ich wciąż niewystarczający poziom, podkreślając brak spójności w planowanych i realizowanych działaniach, niewystarczającą liczbę rodzin zastępczych czy niewystarczające wsparcie tych już istniejących (*Wsparcie systemu pieczy...*, 2022).

Dotychczasowe opracowania, bazujące na licznych badaniach i analizach, zawierają cenne wskazówki co do kierunków, które należy przyjąć w celu podniesienia efektywności procesu deinstytucjonalizacji. Na przestrzeni lat głosy te nie były wystarczająco słyszalne. Wzmożenie efektywności działań na rzecz bardziej skutecznego wdrażania działań w procesie deinstytucjonalizacji obserwuje się w latach 2023–2024, w szczególności chodzi o zmiany ustawowe, które weszły w życie nowelizacją ustawy z 9 czerwca 2011 r. o *wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, podnoszącą poziom wynagrodzenia dla rodzin zastępczych zawodowych oraz dla osób prowadzących rodzinne domy dziecka, czy nowe zasady związane z formalnymi kwestiami przy podpisywaniu umów z rodzinami zawodowymi oraz prowadzącymi rodzinne domy dziecka.

Rola sądu rodzinnego i opiekuńczego w procesie deinstytucjonalizacji

Systemowe uwarunkowania działań w obrębie pieczy zastępczej opierają się na aktywnościach podmiotów wykonujących zadania w kilku obszarach – są bowiem wypadkową współpracy zarówno w obszarze polityki społecznej, polityki rodzinnej, jak i wymiaru sprawiedliwości (sądy rodzinne i opiekuńcze). Dotychczas w niniejszym artykule wybrzmiewa waga działań przedstawicieli tzw. instytucji pomocowych (pracowników socjalnych, asystentów rodziny), a także samych „wykonawców” działań w obrębie pieczy zastępczej (pracowników pieczy instytucjonalnej, rodziców zastępczych, rodzinnych domów dziecka). Poza wymienionymi podmiotami w systemie obejmującym działania w obszarze pieczy zastępczej z punktu widzenia decyzyjności i sprawności działań kluczową rolę odgrywa sąd rodzinny i opiekuńczy. Jego funkcja spełnia się w następujących zakresach:

- podejmowania decyzji co do umieszczenia małoletniego w pieczy zastępczej (umieszczenie dziecka – zarówno interwencyjne, na podstawie art. 12a, jak i na skutek decyzji sądu poprzedzonej analizą sytuacji w rodzinie),
- wydania postanowienia w przedmiocie pozbawienia władzy rodzicielskiej (etap umożliwiający procedowanie postępowania adopcyjnego),
- orzekania o przysposobieniu.

Wydawanie kluczowych orzeczeń w zakresie umieszczeń w pieczy jest wypadkową zarówno pracy i ustaleń służb działających bezpośrednio w środowisku (w zależności od specyfiki sprawy są to: pracownik socjalny, asystent rodziny, koordynator pieczy zastępczej, kurator sądowy czy dzielnicowy), jak i zasięganymi opiniami specjalistów w zakresie pedagogiki, psychologii czy psychiatrii (opinie zlecane Opiniodawczemu Zespołowi Sądowych Specjalistów lub biegłym sądowym). Procedura prowadząca ostatecznie do wydania przez sąd orzeczenia o umieszczeniu małoletniego w pieczy zastępczej jest uzależniona od charakteru współpracy z poszczególnymi podmiotami – w tym od możliwości sprawnego działania w zakresie współpracy z sądem, biorąc pod uwagę ich własne możliwości i zasoby. Owa interdyscyplinarność jest kluczem do wydania właściwej decyzji, uwzględniającej dobro dziecka i tym dobrem się kierującej. Ponadto namysł sądu nad obraniem słusznego kierunku w kwestii decyzyjności o dalszym losie dziecka stanowi podstawę tychże orzeczeń. Niemniej długość trwania procedur sądowych – szczególnie w kontekście ograniczania lub pozbawiania rodziców władzy rodzicielskiej – stanowi mocny punkt w dyskusji między alarmującymi praktykami pracującymi w obrębie pieczy zastępczej (w tym w obszarze adopcji), a samymi sędziami podkreślającymi, że istotną barierą w sprawnym orzekaniu jest nieprawidłowa organizacja funkcjonowania sądów, w szczególności zbyt duże obciążenie w referatach, najczęściej wynikające z niepełnej obsady etatów.

Sprawność w postępowaniach przed sądem rodzinnym jest czynnikiem wpływającym w istotny sposób na efektywność procesu deinstytucjonalizacji. Długie (nawet kilkuletnie) oczekiwanie na rozstrzygnięcie sądu co do pozbawienia władzy rodzicielskiej nad małoletnim bądź zakończenia procedury przysposobienia znacząco wydłuża proces „wychodzenia” dziecka z instytucjonalnej bądź rodzinnej pieczy zastępczej. W konsekwencji w sytuacji okresowo zwiększonego przyjmowania dzieci (np. od roku 2022 przyjęcia dzieci z ogarniętą wojną Ukrainy) liczba dzieci w pieczy zastępczej wciąż ulega zwiększeniu. Należy podkreślić, że w decyzjach tak mocno rzutujących na dalsze życie dziecka (pozbawienie władzy rodzicielskiej, przysposobienie czy choćby decyzja o powrocie dziecka do rodziny biologicznej) nie należy orzekać pod presją czasu. Zdecydowanie wymagają one namysłu i wyważenia; powinny być także podejmowane z wykorzystaniem wszelkich możliwych narzędzi (opinii specjalistów, wywiadów w środowisku). Niemniej jeśli znaczne opóźnienia decyzyjności w tym zakresie wynikają z tak przyziemnych przyczyn jak zbyt duża liczba spraw w referacie sędziego i liczne wakaty sędziowskie w sądach rodzinnych, należy taki stan rzeczy ocenić jednoznacznie negatywnie i dostrzec potrzebę działań usprawniających funkcjonowanie sądów w tym zakresie – co może mieć bezpośrednie przełożenie na działania na rzecz udroźnienia procesu deinstytucjonalizacji w Polsce. Jak wskazują wnioski z badań szczegółowych w zakresie obszaru deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej, prowadzonych w ramach ogólnopolskiej diagnozy w tym zakresie, sądy znalazły się

na pierwszym miejscu w grupie podmiotów, z którymi zarówno placówki instytucjonalne, jak i rodzinne formy pieczy zastępczej sygnalizują potrzebę bliższej współpracy (Klimek, Kawa, Szczepaniak-Sienniak, 2024).

Konkludując, deinstytucjonalizacja w swoich podstawowych założeniach jest procesem wieloetapowym, a realizacja jej celów odbywa się na przestrzeni lat. W warunkach polskich piecza zastępcza jest w tym procesie od ponad dwóch dekad. Mimo że dziś identyfikuje się w Polsce powiaty „zdeinstytucjonalizowane” w obrębie pieczy zastępczej, wciąż wskaźnik deinstytucjonalizacji nie pozwala stwierdzić, że znacząco przybliżyliśmy się do osiągnięcia wytyczanych założeń. Jednoznaczne wyniki analiz pod kątem przyczyn przedmiotowych niepowodzeń wskazują na potrzebę wzmocnienia biologicznego środowiska (praca z rodziną, diagnozowanie i minimalizowanie barier w sferze opiekuńczo-wychowawczej, zwiększanie zasobów środowiska lokalnego w zakresie polityki rodzinnej) oraz dążenia do zwiększenia liczby kandydatów na rodziców zastępczych. Wzbudzający pozytywny odbiór procentowy udział rodzinnej pieczy zastępczej wobec instytucjonalnych form – odpowiednio 77,7% do 22,3% w roku 2021 (*Wsparcie systemu pieczy...*, 2022) – tylko z pozoru może napawać optymizmem, aż 2/3 rodzin zastępczych w pieczy stanowią bowiem rodziny spokrewnione (Klimek i in., 2024). Ten wynik nie jest wypadkową działań w ramach polityki społecznej czy rodzinnej państwa – jest wynikiem rozeznania dalszego środowiska rodzinnego, motywowania i wspólnej pracy przedstawicieli służb pracujących z rodziną (pracowników socjalnych, asystentów rodziny, kuratorów sądowych). Trudy i poświęcenie związane z pełnieniem funkcji rodziny zastępczej są realne i stanowią istotną barierę w podejmowaniu decyzji o takim wyborze. Niemniej rekompensata towarzysząca szansy na wyjątkową relację, jaką można nawiązać z dziećmi, zdecydowanie potrafi równoważyć ten trud. Państwo nie winno pokładać nadziei wyłącznie w altruizmie obywateli. Systematyczny, godny wzrost kwot zaplecza finansowego dla rodzin zastępczych oraz osób prowadzących rodzinne domy dziecka, powinny stanowić priorytet i mogą być motywujące dla potencjalnych kandydatów do pełnienia tych zadań.

Bibliografia

- Basiaga, J. (2015a). Czynniki utrudniające funkcjonowanie zawodowych rodzin zastępczych. *Polityka Społeczna*, 42(1), 24–30.
- Basiaga, J. (2015b). Zawodowe rodziny zastępcze w lokalnym systemie opieki nad dzieckiem i wsparcia społecznego. *Praca Socjalna*, 2, 59–74.
- Basiaga, J. (2023). „Mamy dwie instytucje kontrolujące: Nie mamy instytucji wspierającej”: Zawodowi rodzice zastępczy o systemie wsparcia rodzinnej pieczy za-

- stępczej: Pojedyncze studium przypadku. *Polityka społeczna*, 4, 10–19. DOI: 10.5604/01.3001.0053.7221.
- Bieńkowska, I., Kitlińska-Król, M., (2018). Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu socjalizacyjnego z perspektywy aspiracji, planów życiowych i usamodzielnienia wychowanków. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie, Politechnika Śląska*, 131, 13–26.
- Bitner, M., Luberadźka-Gruca, J., Wojtasińska, E., Skalec, A., Kulig, B., Kwaśniewska-Sadkowska, A., Iwanowski, D. (2018). *Postępy deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej*. Warszawa: Fundacja Warszawski Instytut Studiów Ekonomicznych i Europejskich, Fundacja Przyjaciółka, Koalicja na rzecz Rodzinnej Opieki Zastępczej.
- Golczyńska-Grondas, A., Błaszczuk, M. (2020). *Deinstytucjonalizacja placówek opieki całkowitej nad dziećmi i młodzieżą w województwie łódzkim*. Łódź: Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi, Regionalne Obserwatorium Integracji Społecznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Gudbrandsson, B. (2006). *Dzieci w instytucjach opiekuńczych: Zapobieganie instytucjonalizacji i alternatywne formy opieki w krajach europejskich*. Pobrane z: <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/download/262/183>.
- Klimek, M., Kawa, M., Szczepaniak-Sienniak, J. (2024). Deinstytucjonalizacja pieczy zastępczej: Wnioski z badań szczegółowych – obszary DI. W: M. Grewiński, J. Lizut, P. Rabiej (red.), *Ogólnopolska diagnoza deinstytucjonalizacji usług społecznych na terenie 16 województw Polski* (ss. 177–200). Warszawa: ROPS Toruń / Uczelnia Korczaka, Elipsa.
- Luberadźka-Gruca, J. (2019). *Deinstytucjonalizacja systemu pieczy zastępczej – analiza, dobre praktyki*. Pobrane z: <https://wuplodz.praca.gov.pl/documents>.
- Mielczarek, M. (2018). Przygotowanie do samodzielności życiowej usamodzielnianych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. *Civitas Hominibus*, 13, 159–168.
- Nowelizacja ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej: Pytania i odpowiedzi*. (2023). Warszawa: Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej. Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/novelizacja-ustawy-o-wspieraniu-rodziny-i-systemie-pieczy-zastepczej-pytania-i-odpowiedzi>.
- Ogólnoeuropejskie wytyczne dotyczące przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności*. (2012). Bruksela: Europejska Grupa Ekspertów ds. Przejścia od Opieki Instytucjonalnej do Opieki świadczonej na poziomie Lokalnych Społeczności. Pobrane z: <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/media/17881/12.pdf>.
- Raław, M. (2016). Biurokracja emocjonalna, czyli co wniosło do współczesnej pomocy społecznej „wejście” i „wyjście” opieki zastępczej. *Problemy Polityki Społecznej: Studia i Dyskusje*, 35(4), 93–108.

- Raław, M. (2019). Rodziny zastępcze jako usługa: Narracja usługowa i jej społeczne konsekwencje. *Polityka Społeczna*, 539(2), 23–28.
- Radlińska, K., Kasperska, E., Błażejowska, M., Pogonowski, I. (2024). Deinstytucjonalizacja pieczy zastępczej w Polsce: Doświadczenia wybranych organizatorów pieczy zastępczej województwa zachodniopomorskiego. *Praca Socjalna*, 1(39), 99–117. DOI: 10.5604/01.3001.0054.4909.
- Sajkowska, M., Szredzińska, R. (red.). (2022). *Dzieci się liczą 2022: Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.
- Skalec, A. (2017). Rodzinna i instytucjonalna piecza zastępcza – porównanie. *Polityka Społeczna*, 3, 12–17.
- Szczepaniak-Sienniak, J. (2017). Wyzwania polityki społecznej wobec pieczy zastępczej. *Polityka Społeczna*, 44(3), 4–11.
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy domowej. (2005). Dz. U. 2024.424.834.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. (2011). Dz. U. 2024.177.742,743,858.
- Wsparcie systemu pieczy zastępczej w procesie deinstytucjonalizacji: Informacja o wynikach kontroli*. (2022). KPS.430.9.2022. Nr ewid. 134/2022/P/22/031/KPS. Warszawa: Najwyższa Izba Kontroli, Departament Pracy, Spraw Społecznych i Rodziny. Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/rodzina/kontrola-nik---wsparcie-systemu-pieczy-zastepczej-w-procesie-deinstytucjonalizacji>.